

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора філософії в галузі права, доцента, доцента
кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету**

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Степаненко Наталії В'ячеславівни на дисертацію

Марини Юрія Юрійовича

на тему «Медіація як засіб врегулювання конфліктів: природа, види

та моделі», подану на здобуття ступеня доктора філософії

з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність обраної теми дослідження не викликає сумнівів і зумовлена сучасними процесами розвитку суспільних відносин та трансформації правової системи України, що потребують удосконалення законодавчого регулювання й реформування судової системи з метою її адаптації до нових викликів. Одним із ключових напрямів сучасного суспільного розвитку є пошук ефективних механізмів урегулювання конфліктів, зокрема правового характеру.

В умовах еволюції соціально-економічної парадигми та становлення громадянського суспільства особливої ваги набуває переосмислення ролі державних інституцій у забезпеченні прав і свобод людини. У цьому контексті актуалізується питання трансформації функцій судової влади як складової системи державного управління та як самостійного інституту здійснення правосуддя. Водночас у правовій системі України спостерігається розвиток новітніх механізмів мирного врегулювання спорів, які виступають важливими елементами правової культури та сприяють реалізації права на справедливий судовий розгляд, гарантованого Конституцією України та Європейською конвенцією з прав людини. У цьому аспекті особливого значення набувають альтернативні способи вирішення спорів, зокрема арбітраж і медіація.

Медіація як сучасний інструмент позасудового врегулювання спорів є показником належного рівня правової культури суспільства та водночас

забезпечує сторонам можливість самостійного вибору оптимального способу врегулювання конфлікту з урахуванням фундаментальних принципів права – добросовісності, розумності та справедливості. Зазначені принципи виступають основою правового розвитку та забезпечують практичну реалізацію верховенства права в Україні.

Запровадження медіаційних механізмів у національну правову систему сприяє її інтеграції до європейського правового простору, орієнтованого на використання сучасних та ефективних способів альтернативного врегулювання правових конфліктів. Утвердження європейських правових цінностей формує суспільний запит на підвищення стандартів правомірної поведінки учасників цивільного та господарського обігу, що, своєю чергою, зумовлює зміну підходів до здійснення господарської діяльності з урахуванням принципів добросовісності, відповідальності та дотримання загальновизнаних засад права. Такі процеси сприяють розвитку механізмів саморегулювання та підвищенню рівня правосвідомості.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження проведене в руслі актуальних державних пріоритетів наукового розвитку, що окреслюють рамки дослідницьких напрямів України у відповідних урядових рішеннях затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 07.09.2011 № 942 (зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів України від 09.05.2023 № 463); стратегічні документи, які визначають довгострокові вектори трансформації українського суспільства – Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 рр., затвердженої Указом Президента України від 23 27.09.2021 № 487; Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30.09.2019 № 722/2019.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичних напрямів наукових досліджень та в межах науково-дослідної теми «Теоретичні та практичні питання застосування медіаційних процедур у різних сферах

суспільного життя в Україні» юридичного факультету ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК» (номер державної реєстрації: 0123U101412).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність. Наукові положення, висновки та рекомендації дослідження є належним чином обґрунтованими й достовірними, що забезпечується внутрішньою логікою побудови роботи та послідовною реалізацією визначених наукових завдань. Кожен етап дослідження спрямований на системне розкриття медіації як цілісного соціально-правового явища, від теоретико-правового аналізу її природи й понятійного апарату до узагальнення видів, моделей і механізмів її інституційної інтеграції в національну правову систему.

Обґрунтованість сформульованих положень досягається завдяки комплексному аналізу наукових підходів до розуміння альтернативного врегулювання конфліктів, узагальненню європейського досвіду розвитку медіації, а також дослідженню нормативного регулювання та практики її застосування в Україні. Теоретичні висновки щодо природи медіації, її функціонального призначення та місця в системі засобів захисту прав ґрунтуються на системному осмисленні доктринальних джерел, чинного законодавства, а також принципів відновного і консенсусного правосуддя.

Достовірність отриманих результатів забезпечується узгодженням концептуальних положень із сучасними тенденціями правової реформи, аналізом інституційних механізмів професіоналізації медіаторів та оцінкою їх відповідності європейським стандартам. Висновки щодо необхідності нормативної визначеності процедури медіації, формування ефективної системи сертифікації та розвитку багаторівневої підготовки медіаторів ґрунтуються на комплексному дослідженні чинного правового середовища та практичних викликів імплементації цього інституту в Україні.

Методологічна основа дослідження зумовлена міждисциплінарною природою медіації як соціально-правового інституту, що функціонує на перетині правових, психологічних, соціальних і комунікативних процесів та потребує

комплексного наукового осмислення. Відповідно, методологія дослідження базується на поєднанні філософського, правового, психологічного та соціального підходів, які у взаємодії дають змогу розкрити не лише нормативний вимір медіації, а й її ціннісні, поведінкові та суспільні засади.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи. Аналіз змісту дисертаційного дослідження дає підстави дійти висновку, що мета, визначена у вступі, була досягнута, а поставлені завдання послідовно й повною мірою реалізовані.

Уперше:

- системно узгоджено нормативний, інституційний, освітній та культурно правовий виміри розвитку медіації в Україні, що дало змогу сформулювати комплексну авторську модель її імплементації, зорієнтовану на гармонізацію з європейськими стандартами;

- розкрито концептуальні засади функціонування медіації в сучасній правовій доктрині та обґрунтовано механізми її інтеграції до національного законодавства як інструмента відновного й консенсусного правосуддя;

- визначено інституційне ядро системи професіоналізації медіаторів (сертифікація, реєстр, центри медіації) як ключовий механізм забезпечення якості медіаційних послуг;

- доведено взаємозалежність між нормативною визначеністю процедури медіації, легітимацією професії медіатора та рівнем суспільної довіри до цього інституту;

- встановлено, що впровадження медіації має потенціал трансформувати українську правову культуру – від моделі конфронтаційного правосуддя до культури діалогу, взаємної відповідальності та відновлення соціального балансу;

- запропоновано концепт «цифрового медіатора» як нового типу посередника;

- розроблено багаторівневу модель професійної підготовки медіаторів (базовий, поглиблений і спеціалізований рівні), яка створює підґрунтя для формування прозорих критеріїв якості медіаційних послуг та обґрунтовує

необхідність відповідних змін у чинному законодавстві.

Удосконалено:

- методологічні підходи до системного аналізу інституту медіації в контексті правової реформи та його гармонізації з європейськими стандартами;
- концептуальні положення щодо професіоналізації медіаторів та забезпечення якості їхньої діяльності через сертифікацію, реєстр та освітні програми;
- теоретичні засади інтеграції медіації у правову систему як інструмента відновного правосуддя та культури діалогу.

Дістали подальшого розвитку: періодизація та зміст етапів історичного становлення інституту медіації; теоретичні положення щодо правової природи медіації та її видів у національному та міжнародному контекстах; аргументація необхідності розширення наявних у Національному класифікаторі професій медіатора; положення щодо запровадження Єдиного державного реєстру медіаторів України як інструменту забезпечення відкритості, контролю за професійною діяльністю та формування суспільної довіри (за аналогією з Єдиним реєстром адвокатів України); ключові моделі медіації (судова, позасудова, інтегрована та обов'язкова) із визначенням судової моделі як найбільш перспективної для України; концепт цифрового медіатора та цифрової присудової медіації (смарт-контракти, цифрові угоди); мультимодальна система, що поєднує регулятивну, фасилітативну, трансформативну, експертну та модель «мудрої поради»; трансформація «Сітки Л. Рискіна» шляхом введення третьої осі, що відображає технологічний модус її здійснення, із формуванням мультимодальної просторової сітки медіації формату 3D+; інтеграція метамоделей медіації, розроблених Н. Александер, у тривимірну систему як підмодусів залежно від параметрів спору; доповнення класифікації посередництва І. Ясиновського статусом «цифровий медіатор», який може функціонувати як AI-помічник або онлайн-платформа; розширення моделі медіації Н. Грен із урахуванням смарт-контрактів і цифрових угод та формування концепту «цифрової присудової медіації»; положення щодо ціннісного виміру

кримінальної медіації, спрямованого на відновлення довіри та мінімізацію соціально-психологічних наслідків шкоди; концептуальна рамка медіації, що поєднує інституційний, аксіологічний і технологічний виміри та забезпечує адаптацію до цифрового правосуддя.

Теоретичне та практичне значення отриманих результатів. У роботі окреслюється простір, у межах якого медіація постає не лише як засіб альтернативного врегулювання спорів, а як динамічна інтелектуальна система, здатна впливати на розвиток правової думки та публічної практики. Переосмислення її потенціалу дає підстави виокремити кілька рівнів застосування результатів дисертаційного дослідження Марини Ю.Ю., кожен із яких має власне наукове та суспільне значення.

У науковому вимірі сформульовані положення створюють основу для подальших досліджень феномену медіації в українському правопорядку. Йдеться не лише про уточнення понятійного апарату чи пошук оптимальних моделей регулювання, а й про глибше осмислення соціальних механізмів, що визначають ефективність або вразливість медіації. Зосередження на цих аспектах сприятиме поступовому формуванню національної традиції медіаційної теорії.

У сфері правотворчості результати дослідження можуть слугувати орієнтиром для розроблення нормативно-правових актів, що регулюють інституційне середовище медіації. У цьому контексті важливим є поєднання правової техніки з етикою довіри, тому висновки дисертації доцільно використовувати для уточнення правил проведення медіації, визначення статусу медіатора та формування ефективних гарантій добровільності й конфіденційності.

У правозастосовній практиці дисертаційні напрацювання дають можливість переосмислити механізми взаємодії між учасниками конфлікту та органами публічної влади, особливо у сферах, де надмірна формалізація процедур перешкоджає конструктивному діалогу.

У навчальному процесі результати дослідження можуть бути використані для підготовки підручників, практикумів і навчальних посібників з дисципліни

«Медіація», а також спеціалізованих курсів із медіації.

Повнота викладу наукових результатів дисертації в опублікованих працях. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження відображено у шістнадцяти наукових працях, з яких сім статей опубліковано у фахових періодичних виданнях України, а дев'ять публікації засвідчують апробацію результатів дисертації шляхом оприлюднення тез доповідей на науково-практичних конференціях. Опубліковані наукові праці дисертанта, які зараховані за темою дисертації, відповідають чинним вимогам, що встановлені для здобуття ступеня доктор філософії.

Оцінка змісту дисертації та її оформлення. Дисертація складається з анотації, списку публікацій здобувача за темою дисертації, змісту, вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Загальний обсяг дослідження становить 254 сторінки. Бібліографічний список, що налічує 226 найменувань, викладено на 24 сторінках. Робота містить 3 рисунки (на 3 сторінках) і 11 таблиць (на 11 сторінках).

Структура дисертації побудована логічно і сприяє розкриттю теми дослідження, виконанню поставлених завдань. Дисертація оформлена відповідно до Вимог оформлення дисертацій, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 12.01.2017 № 40. Анотація дисертації відповідає встановленим вимогам та є узагальненим коротким викладом її основного змісту, в якій представлені основні результати дослідження із зазначенням наукової новизни та практичного значення, що дає повне уявлення про виконану здобувачем роботу.

Відсутність порушень академічної доброчесності. Подана дисертація Марини Юрія Юрійовича є самостійним завершеним науковим дослідженням, що містить оригінальний внесок у розвиток правової науки. Основні наукові результати дисертації оприлюднені у фахових наукових виданнях. Роботу виконано державною мовою з дотриманням вимог наукового стилю, усі запозичення оформлено відповідно до чинних нормативних вимог. Порушень принципів академічної доброчесності не виявлено.

Зауваження та дискусійні положення щодо дисертації. Незважаючи на загальну позитивну оцінку змісту рецензованого наукового дослідження, вважаємо за доцільне звернути увагу на окремі дискусійні положення, які потребують додаткового уточнення та аргументації, зокрема:

– у підрозділі 1.1 дисертації здобувач обґрунтовано простежує еволюцію медіації від первісних форм примусового посередництва до сучасних професійних моделей, однак при цьому не пропонує чіткої авторської періодизації цього процесу. У тексті одночасно використовуються різні критерії для виокремлення етапів (хронологічний – «початковий етап», «XVI століття», «XX століття»; змістовий – «від домінування силових форм до примирювальних процедур»; технологічний – «від інтуїтивних рішень до науково обґрунтованих моделей»), що створює враження певної еkleктичності. Відтак, під час захисту доцільно пояснити, який саме критерій (або сукупність критеріїв) здобувач вважає визначальним для періодизації історії медіації, а також запропонувати уніфіковану схему її етапів (наприклад: архаїчний, античний, середньовічний, ранньомодерний, сучасний).

– аналізуючи моделі правового регулювання медіації у підрозділі 2.1, здобувач слушно посилається на типологію Н. Александер (ринкова модель, саморегулювання, національне законодавче регулювання, міжнародне регулювання) та зазначає, що в Україні сьогодні «домінує саме ринкова модель». Водночас автор одразу додає, що «її можливості недостатні для формування медіації як ефективного та сталого юридичного інституту», та позитивно оцінює паралельне функціонування механізмів саморегулювання (зокрема, Кодексу етики медіаторів НАМУ). Відтак, під час захисту доцільно пояснити чи вважає дисертант, що ринкова модель і саморегулювання є взаємодоповнюючими чи, навпаки, конкуруючими підходами в сучасних українських реаліях.

– у підрозділі 3.1 дисертації здобувач детально аналізує міжнародний досвід імперативної (обов'язкової) медіації в Норвегії, окремих штатах США (Флорида, Техас) та Японії (у сфері орендних спорів), фіксуючи існуючі дискусії щодо дотримання принципу добровільності. Водночас автор не висловлює

власної чіткої позиції щодо допустимості такої моделі в Україні, а в підрозділі 3.2 обмежується загальною тезою про «розширення обов'язкових сфер застосування медіації» без конкретизації категорій спорів та механізмів захисту слабшої сторони. Відтак, під час захисту доцільно визначити, в яких саме категоріях спорів (дрібні цивільні справи, сімейні конфлікти, трудові спори тощо) імперативна медіація могла б бути запроваджена в Україні, а також обґрунтувати, які процесуальні гарантії убезпечуватимуть сторони від тиску та забезпечуватимуть добровільність участі.

Слід зазначити, що висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та не знижують наукової й практичної значущості дисертаційного дослідження.

Загальна оцінка кваліфікаційної наукової праці. Дисертація Марини Юрія Юрійовича, подана на здобуття ступеня доктора філософії, на тему «Медіація як засіб врегулювання конфліктів: природа, види та моделі» є завершеним, самостійним і цілісним науковим дослідженням, у якому отримано обґрунтовані та науково нові результати. Робота органічно поєднує теоретичні положення та практичні висновки, підтверджує особистий внесок дисертанта у розвиток юридичної науки та містить наукові висновки і рекомендації, що мають важливе теоретичне і практичне значення для правничої науки, правотворчості та правозастосування.

Рецензоване наукове дослідження відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а також вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

Дисертаційне дослідження, його результати та оформлення відповідають

спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор – Марина Юрій Юрійович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

РЕЦЕНЗЕНТ:

доктор філософії в галузі права, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
юридичного факультету

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

Наталія СТЕПАНЕНКО

Наталія Степаненко засвідчук

Директор департаменту кадрів вищого навчального закладу

«Університет економіки та права «Крок»

Александр Ралапук

« 16 » 04 20 26 р.